رسالہ

صنائع لفظی و معنوی

زبان

اردو و فارسی

برائے افادۂ طلبائے مدارس

مؤلفہ

سید نور الحسن صاحب ٹیچر، ایم، اے، او کالج علی گڑھ

باہتمام محمد مقتدیٰ خاں شروانی

در مطبع انسٹی ٹیوٹ علی گڑھ طبع گردید

سنہ ۱۹۱۶ء

بار اول

قیمت فی جلد (۴ر)

۷۸۶

۱

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

نحمدہٗ و نصلّی علیٰ رسولہ الکریم

کلام دو نوع باشد۔ یکے نثر و دیگر نظم۔ و ہر دو را دو درجہ است حُسنِ ذات و حُسنِ صفات۔ حسنِ ذات کہ بدلہا سرایت کند ہر کسے را میسر نشود۔ والا حُسنِ صفات کہ متعلق است بہ تزئینِ کلام منقسم مے شود بر صنائعِ لفظی و معنوی و ذوقِ سلیم را بجز آگاہی چارہ نیست کہ لطفِ کلام بر آں منحصر۔ و باللہ التوفیق۔

فصل اوّل در بیان صنائعِ لفظی

تجنیس و ترصیع و سجع مقلوب رد العجز دال   توشیح و تاریخ اشتقاق ست سیاقت نیز خواں

متلون و ذو قافیہ آوردہ اندر لے با صفا   ہم از خیال حرف باشد مقطع و موصل روا

منقوط فوق و تحت واں ہم آسے و واصل نگر   خیفا و رقطا جامع را در صنعتِ لفظی شمر

تجنیس

تام | محرف | ناقص و زائد | مرکب | مکرر | مطرف | مضارع | خطی

تجنیس تام[۱]

تا زلفت را جدا مشاطہ گر از شانہ کرد
دست آں مشاطہ ے باید جدا از شانہ کرد

اگر روئے ترا نسبت بگل کردم غلط کردم
وگر موئے ترا مشک خطا گفتم خطا گفتم

اگر یک سر موئے برتر پرم
فروغ تجلّے بسوزد پرم

تجنیس تام آں است کہ دو لفظ یا زیادہ آورده شود کہ در عدد و مکتوب و در حرکات و سکنات مثل یکدیگر باشند مگر در معنی متغایر۔

تجنیس محرف[۲]

ساعد ملک و رخش دولت را
تو سواری و ہمت تو سوار

صبحدم نالہ قُمری شنو از طرف چمن
تا فراموش کنی محنت دور قَمری

دوشینہ کہ تیره و تیره بر دوشم بود
سرما چو عروس تو در آغوشم بود

تجنیس محرف آن است کہ دو لفظ یا زیادہ در کلامے بیارند کہ در عدد حروف متفق باشند الّا در حرکات مختلف۔

تجنیس زائد و ناقص[۳]

کفر است در طریقہ ما کینہ داشتن
آئین ماست سینہ چو آئینہ داشتن

سزاوار پرستش ذات واجب
مہیا زو دو عالم را مواجب

تجنیس زائد و ناقص آن است کہ لفظ دوم متجانس در عدد حروف زائد یا کم باشد۔ اگر زائد است تجنیس زائد گویند و اگر کم تجنیس ناقص۔ و بعض محرف را ناقص گویند

[۱] تجنیس تام — [illegible] یہاں جگہ [illegible] شانہ [illegible] ہے۔ [illegible] جب جلا دے [illegible] جلا دے

[۲] تجنیس محرف — [illegible] اگر زیادہ بھی [illegible] ہیں [illegible]

[۳] تجنیس ناقص و زائد — [illegible] ہے [illegible] ہے [illegible]

۴

تجنیس مرکب۔

خورشید کہ نور دیدۂ آفاق است تابندہ نشد پیش تو تابندہ نشد

من با غم عشقت اے صنم بر نایم تا بر نکشی زچاہ غم بر نایم

شاہ ہمہ دلبران کشمیر توئی خرم دل آں سیاہ کش میر توئی

تجنیس مرکب آن است کہ دو لفظ متجانس یک مفرد و دیگر مرکب آرند۔ اگر ہر دو در کتابت موافق باشند متشابہ گویند و اگر در کتابت مختلف مفروق نامند۔

تجنیس مکرر۔

اگرچہ ہست گلت را چو من ہزار ہزار مرا دست نیاید چو تو نگار نگار

اے زلعل آتشینت در دل گلنار نار خیر دل بر دن ندری اے بت مکار کار

تجنیس مکرر آن است کہ متجانس را ہم پہلو مکرر بیارند و گاہے یکے از آنہا بہ زیادتی یک یا دو حرف ہم باشد۔

تجنیس مطرف

در جان من فگند شرآب لبت شرار

نگویم لب بہ بند و دیدہ بر دوز ولیکن ہر مقامے را مقالی است

ازاں عارض لطافت مے تراود ازاں قامت قیامت مے تراود

آوردن دو لفظ از یک جنس کہ در ہمہ حروف موافق باشند مگر در حروف آخرین یا درمیان

تجنیس مضارع۔

جامی از ترہات بستہ زبان سخن از طرہات میگوید

آوردن دو لفظ از یک جنس کہ در ہمہ حروف موافق باشند بجز یکے از حروف مگر حروف مختلفہ قریب المخرج باشد

[illegible]

تجنیس خطی

چوں تشنہ کز سراب شد آبے زوکند | دل بستہ تو بستہ دہانم باضطرار
عزیزیکہ از درگہش سرتبافت | بہر در کہ شد ہیچ عزت نیافت

آوردن الفاظ متجانس کہ در کتابت متفق باشند مگر در تلفظ ومعنی مختلف۔

ترصیع

زشعرم خامہ را شکر زباں کن | زعطرم نامہ را عنبر فشاں کن
اے مصور زتو کمال وفا | وے منور زتو جمال صفا
گوہر او یافتہ درج شرف | اختر او تافتہ برج شرف

ترصیع بمعنی تعبیہ کردن جواہر است در خانہ طلا یا سنگ و در اصطلاح ہمگی الفاظ دو مصرع یا دو فقرہ را ہم وزن وہم قافیہ آوردن۔

سجع
- متوازی
- مطرف
- متوازن

متوازی

در سرے بلبل ہر سحر خندیدن گل را اگر | باشد کہ با اہل نظر بکشاید آں تنگ شکر
بے تابم از کشاکش آں زلف پر شکن | بیخوابم از کرشمہ آں چشم پر خمار

در دو فقرہ یا دو مصرع چند الفاظ مقابل متحد الوزن وقافیہ آوردن

مطرف

یکشب خلاص دہ دلم از بار انتظار | روئے چو باد بر من آشفتہ کن گذار
بخدا تا خیال خال تو داریم | حال پریشاں تر از خیال تو داریم

آوردن چند لفظ در کلام کہ بحرف روی موافق باشند مگر در وزن وتعداد حروف مختلف

تجنیس خطی
صنعت ترصیع
۴

متوازن

چو رشئے تو پاکیزہ گوہر نباشد | چو لعل تو تا بندہ اختر نباشد
کہ داز بخشش وے قرض سخا حاتم طے | گشت از کوشش وے روز وغا رستم زال

ثنا ہے کہ بخشش اوراد دولت بود دلیل | ہاہے کہ تیغ اورا نصرت بود فشال

ہمہ الفاظ یک مصرعہ با ہمہ الفاظ مصرعہ دیگر متفق الوزن والعدد باشند الا در حرف روی مختلف۔

نوٹ۔ سجع در نثر مثل قافیہ در نظم است

مقلوب

مستوی ۔ مجنح ۔ کل ۔ بعض

بعض۔

رشک قدرت بر د سپہر و نجوم | شکر نعمت کند بلاد و دیار
از آں جادوانہ دو چشم سیاہ | دلم جادوانہ عدیل عناست

قلب بعضے از حروف

قلب کل۔

دلا تا کے دریں کاخ مجازی | کنی مانند طفلاں خاک بازی
راز من زار نہ پرسد دگرے | بستہ مگر یار نقش قلم کرے

حروف کلمہ علی الترتیب مقلوب کردہ شوند۔

مجنح

گنج دولت دہد گذارش جنگ | رائے نصرت دہد حمایت یار
امروز ز لطف خواجہ باے | من بندہ ہمہ مراد دارم
رام شد دل باں بت طرار | لبش افسوں گر است و زلفش مار

٥

متوازن ... مستوی ... ہم وزن ... تازہ ... عشق ... متوازن ... قلب بعض ... کمال بخشش سے علم کلام میں رہی ... قلب کل ... ابھی جھڑ لگا دے بارش کوئی دست ... جو زمیں پہ پھینک مارے قدح شراب ... مجنح ... بات غیروں کی نہ سنو ... بات کی تاب نہیں ... رام ہوتا نہیں فسوں سے وہ ... وہ سے کا زلف کا

دو لفظ مفرد کہ در طرف کلام واقع شوند واز قلب آں لفظ دیگر ہم رسد

مستوی

شکر بترازوئے وزارت برکش — شو ہمرہ بلبل بلب ہر مہوش

دارم کلام حرف فرح مالک مراد — راش مخز فرح ہمہ حرف رحم شمار

ہر مصرعہ را ہم بہ راست تواں خواند وہم باز گونہ کہ از مقلوب کردن الفاظ ہماں عبارت بر آید

رد العجز علی الصدر

مصرعہ ثانی	مصرعہ اول
ابتدا + حشو + عجز / ضرب	گوارا / صدر + حشو + عروض
قیاس تو بر وے نگردد محیط	محیط است علم ملک بر بسیط
کہ ترسد کہ در ملکش آید گزند	گزندت کسانش نیابد پسند
عدل را خو وخرد ایں نباشد کار	کار عدل تو ملک داشتن است
درود از جان من بر جان آذر	اگر آذر چو تو دانست کردن
بر شاخ گل چو نالہ کند بلبل ہزار	از دل ہزار نالہ برآرم بوقت صبح
خطا در گذار و صوابم نما	نگہدار ما را ز راہِ خطا
شفاعت یا رسول اللہ شفاعت	ز گنج طاعتم بس بے بضاعت

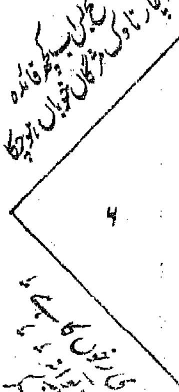
لفظیکہ در یک جزو شعر واقع شدہ آنرا در جزو دیگر اعادہ کنند۔

توشیح

م ح — من بردہ ہنت بوئے بستم دل تنگ — حاصل زلفت نیست بروں از نیرنگ

م د — من با تو زباں مسکیں شب و روز — دارم سر آشتی و داری سر جنگ

نظمے کہ چوں حرف اول یا آخر یا وسط مصرعہ گیرند نام ممدوح یا لفظے یا عبارتے حاصل شود

تاریخ

یکہزار و یکصد و پنجاہ و یک بود آنزماں ۔۔۔ تا بیامد شاہ نادر آں مجسم شکل قہر

چوں لباس سرخ در پوشید گفت و لا ر تک ۔۔۔ رود خوں کشتگان مخلوط شد با آب نہر

سر برید نداہ ز تیغ اندر آں سیفک الدبار ۔۔۔ فقرہ تاریخ این ست آہ قتل عام شہر

۱۱۵۲۰۱ = ۱۱۵۱

بحکم شاہجہاں بادشاہ دیں پرور ۔۔۔ کہ ہست ثانی صاحبقران ز لطف الٰہ

بسال ہیجدہم از جلوس این روضہ ۔۔۔ ز نور رحمت حق شد جہاں فروز چو ماہ

کہ مشاہدہ گنبد فلک سائش ۔۔۔ حیات تازہ فزاید بدل ز دیدہ نگاہ

بہ گوش چو خرد دید گفت تاریخش ۔۔۔ کشادہ باد بدنیا ہمیشہ این درگاہ

تاریخ واقعہ از لفظے یا از مصرعہ از روئے حساب جمل برآرند کہ تفصیل آں در رقت لغت خواہند یافت

اشتقاق

بداحی ذات تو ز اقسام عبادت ۔۔۔ قسمے است کہ قسام ازل قسمت ما کرد

نہنگ خدنگ از کمیں کمان ؛ ۔۔۔ نیا سود ہر یک زمیں یکزمان ؛

اے بفرمان تو زمین و زمان ؛ ۔۔۔ زیر فرمان تو ہمان و ہمین ؛

آوردن الفاظ چند کہ از مادہ واحد باشد

سیاقت الاعداد

یگانہ کہ دو کون سے روح چہار طباع ۔۔۔ چو پنج حس و شش ارکان متابع اندو را

اگر ز ہفت زمیں سعئے ہشت خلد آید ۔۔۔ ز نہ سپہر بدہ کون خبر و ہند او را

اعداد را بترتیب وار یا بغیر ترتیب ذکر کردن ۔

حساب جمل	یگاں شمار ز ابجد حساب تا حطی ؛ ؛ ؛ بر آنگہ از قرشت تا ضظغ شمر صدگان	بس آنگہ از کلمن دہ دہ است تا سعفص ول از حساب جمل شد تمام مستخلص ؛ ؛

ابجد ہوز حطی کلمن سعفص قرشت ثخذ ضظغ ۔

متلوّن

اے رخ زیبائے تو آرام جاں　　　　وے قدِ رعنائے تو سرورِ رواں

از پئے صید دلِ عشاقِ خویش　　　　تیز کن از غمزہ و زابرو کماں

متلون بمعنی رنگ برنگ شدن است و در اصطلاح آن است کہ بیتے را بدو بحر یا زیادہ تواں خواند۔

نوٹ - اگر در اشعار بالا بعضے حروف مشدد خوانند بحر رمل است۔ فاعلاتن فاعلاتن فاعلن و اگر مخفف خوانند بحر سریع است۔ مفتعلن مفتعلن فاعلن۔

ذوقافیہ

نیست جز افغان مرا در بزم آں مکار کار　　　　ہمچو آں بلبل کہ نالاں است در گلزار زار

شعر کہ دو قافیہ داشتہ باشد۔

مقطّع

اے دل آزار روئے آں دلدار　　　　درد و داری و زاری و آزار

کلامیکہ تمامی حروف آں علیحدہ علیحدہ نویسند۔

موصل

مہ جبینے سمن ستے ضما　　　　لیک خستی بہ سہم غم تنِ ما

کلامیکہ تمامی حروف آنرا پیوستہ تواں نوشت۔

منقوط

فوق　　تحت　　غیر منقوط

منقوط۔

بت زیں نغز نقش تیغ بینی　　　　بچیں نقش جبیں بینی نہ بینی

نظیفے شب نشینی نغز چیزے　　　　ز نغزی زشت پیشش نقش چینی

صنعت متلون

صنعت متلون
تجھ سے میں اب کیا کہوں اے بیوفا
گذری جو کچھ گذری جو تھا ہو چکا
بحر اول بحر سریع مفتعلن مفتعلن فاعلن
بحر دوم بحر رمل فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

صنعت ذو قافیہ یا ذو القوافی
تیرے آنے میں کوئی ہے نقصان تیرا
میں اسی واسطے کہتا ہوں کہا مان میرا

صنعت ذو قافیہ
ترا عاشق یہاں میں نہیں اب
مقطع ... صنعت مقطع
صنعت موصل
[illegible]

فوق النقاط

دل مومن کہ عرش رحمن است

ہر کہ دست آورد مسلمان است

تحت النقاط

دلارام در بر دلارام جوئے

دو دیدہ پئے دید اُو سُو بہ سُو

غیر منقوط

عماد عالم و عادل سوار ساعد ملک

اساس طارم اسلام سرور عالم

واسع الشفتین

اے دیدہ رخ نگار دیدن خطر است

اے دل سر ایں رشتہ کشیدن خطر است

زلفیں تو ریحان دل عشاق تو جنت

دیدار تو خور دیدہ عشاق تو خاور

کلامیکہ از خواندن آں لب بلب نرسد۔

واصل الشفتین

من مائل جہر وئے مسلسل مویم　　مفتون میان مہوشِ مہ رویم

مے مینخورم و میانہ مینخانہ مدام　　مدحِ ملک و ملکت مکان میگویم

کلامیکہ از خواندن آں لب بلب برسد۔

خیفا

بتے سادہ زنخ۔ ولدار حسینی　　نظیفے مہ جبینے ۔ وہرہ جبینی

چنیں سادہ زنخ ماہ ختن دار   بچین در روم نخشبی نہ بینی
بزن رطل بینند لعل نغز شش   کہ بے رطل بینند اخ بینی

کلامیکہ یک لفظ منقوط و دیگر غیر منقوط دارد۔

رقطا

زنخ غز است از مشک مزعفر   زمشک نخلخہ بر بستہ بہتر
ترت آں نخلخہ خد تو خوب است   سزد بر خد خوباں نخلخہ تر
من آذر تو چو یا قوت مجرب   خوشم با تو چو یا یاقوت آذر

کلامیکہ یک حرف منقوط و دیگر غیر منقوط دارد۔

جامع الحروف

صنعتے است کہ کلام مرکب باشد از جمیع
حروف تہجی و اگر بے تکرار باشد مشکل تر

اثر وصف غم عشق خطست   نہ بحفظ کسے جز بضلال

رقطا
دے صبا بوسے رخ جاناں کی یا
پیشگی تک مری شورش جاں کی

جامع الحروف
[illegible]

[illegible]

فصل دوم در صنائع معنوی

صنعت تشبیه باشد هم کنایه هم مجاز   هم مراعات و تعجب راست لے شبه جواز
لف و نشر است و تضاد است هم بدل تلمیح را   جمع و تفریق است هم تقسیم لے جان و فا
عکس را هم یاد کن پس او تاج آید دگر   قول بالموجب تجاهل هزل جد را هم شمر
تجرید و تعلیل اقتباس و هم سوال و هم جواب   مدح بالتاکید و ذم هم از معما سر متاب
حسن مطلع حسن مقطع یاد گیر اے نیک خو   هم گریز حسن طلب اغراق و تبلیغ و غلو
صنعت ارسال و توجیه است و هم ایهام دان   هم موجه نیز اعراض الکلام اے خوش بیان
در صنائع معنوی تنسیق و هم تعلیق بیں   آخرش گویم براعت صنعتے باشد دریں

صنعت تشبیه

تشبیه مانند کردن چیزے است بچیزے در صفتے۔ اول را مشبه و دوم را مشبه به و وصف مشترک را وجه شبه گویند۔ مثلاً اے رخت ہمچو آفتاب منیر۔ دریں مصرعه رُخ مشبه ـ آفتاب مشبه به و لمعان رُخ و آفتاب صفت مشترک۔

تشبیه

تشبیه مطلق و تصریح ـ تشبیه مشروط ـ تشبیه عکس ـ تشبیه تسویه ـ تشبیه اضمار ـ تشبیه تفضیل

تشبیه مطلق۔

جسمے دارم چو جان مجنوں همه درد   جانے دارم چو زلف لیلے همه تاب
خشم تو قاهر چو نار ـ جود تو سائل چو آب   طبع تو صافی چو باد ـ علم تو ثابت چو طین

مانند کردن چیزے را بچیزے بحروف تشبیه ـ

تشبیه مطلق

تشبیہ مشروط

چوں تو بباغ بگذری گل نرسد ببوئے تو — لیک رسد بقامتت سرو اگر رواں بود
ماہی ار ماہ فلک را از کماں ابرو بود — سروی ار سروسہی را عنبریں گیسو بود

تشبیہ دادن چیزے را بچیزے وبشرط مشروط داشتن۔

تشبیہ عکس

لالہ بروئے خوبیت ماند کہ سرخ رو است — رویت بہ لالہ ماند ز اں رو کہ خال دارد
گردوزمیں زقرقدرت فلک محال — گردوفلک ز گرد سمندت زمیں شعار

دو چیز را بیکدیگر تشبیہ کردن۔

تشبیہ تسویہ

زلف یار و حالت آشفتگاں — در پریشانی و تاریکی یکساں اند
نزدیک عقل ہر دو زیک اصل گوہر اند — لفظ حیات بخش تو و دُرِ شاہوار

تشبیہ دادن دو چیزے را بیک شے۔

تشبیہ اضمار

عاشق اگر منم چرا غنچہ دریدہ پیرہن — کشتہ اگر منم چرا لالہ بود بخوں کفن
گر سرو تو ئی چراست پا ہم در گل — ور لالہ تو ئی بہ دل من داغ چرا است

تشبیہ دادن چیزے را بچیزے وظاہر نمودن کہ مقصود از تشبیہ نیست حالانکہ اصل مقصود تشبیہ باشد۔

تشبیہ تفضیل

چرخ و ماہ نیستی تو از آنکہ — نیست ایں ہر دو را دوام قرار
بلکہ از تست چرخ را تمکیں — بلکہ از تست ماہ را ازہار
سرو را قد یار مے گویند — سروے چوبے است ناتراشیدہ

تشبیہ مشروط
تشبیہ عکس
تشبیہ تسویہ
۱۳

تشبیہ دادن چیزے را بچیزے دیگر و مشبہ را مرجح ثابت کردن۔

کنایہ

کنایہ بمعنی ترک تصریح کردن است و در اصطلاح عبارت از معنی لازم است بذکر ملزوم۔ و ممکن است کہ لازم و ملزوم ہر دو مراد باشد۔

چوں طویل النجاد کنایہ از طویل القامت است۔ چرا کہ نجاد بندِ شمشیر را گویند و درازی بند شمشیر لازم درازی قد است۔ و اگر معنی اصلی لفظ طویل النجاد ہم بگیرند صحیح باشد۔ و کنایہ بر ۳ قسم است۔

کنایہ

۱	۲	۳
کنایہ بذات موصوف	کنایہ بصفت	کنایہ باثبات یا نفی صفت

۱۳

کنایہ بذات موصوف

قریب۔ بالات شجاع ارغواں تن — زیر تو عروس ارغنوں زن

اینجا خطاب بطرف شمس است۔ و مراد از شجاع ارغوان تن مریخ است کہ بالائے آفتاب است و مراد از ارغنوں زن زہرہ است کہ زیر آفتاب است۔

بعید {
بخواہ آں طبع را قوت بخواہ آں کام را لذت
بخواہ آں چشم را لالہ بخواہ آں مغز را عنبر

و مقصود از مجموعہ ایں ہمہ صفات شراب است۔

چوں یک صفت کہ مخصوصِ موصوف باشد ذکر کنند قریب گویند چرا کہ در منتقل شدن ذہن بطرف موصوف دشواری نباشد۔ و چوں چند صفت کہ من حیث المجموع مخصوص موصوف باشد ذکر کنند بعید گویند۔

کنایہ بصفت۔ و ایں ہم قریب و بعید باشد۔ اگر انتقال ذہن از لازم بہ ملزوم بے وسائط شود قریب گویند و اگر بوسائط چند انتقال ذہن شود و بعید گویند۔

بعید — ساقی دہ وہ ... محفل میں اب ... یعنی شراب

قریب - واضح -

دست کفچہ مکن بہ پیش فلک — کہ فلک کاسۂ ایست خاک انبار

دست کفچہ کردن کنایہ از چیزے خواستن است -

قریب خفی -

رمز - عاشق بکشی بہ تیغ غمزہ — چندانکہ بدست چپ شماری

بدست چپ شمردن کنایہ از کثرت شمار است کہ در عقد انامل مآت و الوف
را بدست چپ مے شمارند -

بعید و تلویح

چوں کثیر الرماد کہ بمعنی مہمان دوست است - و ایں معنی بسہ واسطہ حاصل آید -
چرا کہ کثرت رماد یعنی خاکستر را کثرت ہیمہ سوختن لازم است - و کثرت ہیمہ سوختن را
کثرت طبخ لازم است و کثرت طبخ را کثرت مہماں لازم است - و ازیں قبیل ایں
شعر است - بزرگی بایدت دل در سخا بند

سر کیسہ ببرگ گندنا بند

بستن سر کیسہ ببرگ گندنا بستن ناحکم است - و ناحکم بایں غرض کہ زود وا
شود تا زود بہ بخشد -

کنایہ باثبات یا نفی صفت -

دامن ہمت سرافرازش — گردن چرخ را گریباں باد

کنایہ ازاں است کہ ہمت او بلند تر از آسماں باد -

یارب چہ فتنہ بود کہ از سہم ہیبتش

مریخ تیر خود ہمہ در دوکداں نہاد

تیر در دوکداں نہادن کنایہ از نامرد شدن است -

تعریض

گاہے از کنایہ موصوفِ غیر مذکور مراد باشد و ایں را تعریض گویند۔ چوں

انساں را انس لازم است۔ مراد اینکہ انسان نہ۔ و

دوست آں باشد کہ گیرد دوست دوست۔ مراد اینکہ دوست نہ۔

مصرعہ

مجاز

مجاز آں است کہ معنی موضوع لہٗ حقیقی را قطع نظر کردہ بمعنی دیگر مجازاً استعمال کنند بہ لحاظ علاقہ معنی حقیقی و مجازی اگر آں علاقہ تشبیہ است آنرا استعارہ میگویند و اگر علاقہ سببیت و لزوم وغیرہ باشد مجاز مرسل مے نامند

مجاز

استعارہ — مجاز مرسل

۱۵

اِستعارہ۔

استعارہ بمعنی رعایت خواستن است و در اصطلاح عبارت از آنکہ لفظے را از معنی حقیقی نقل نمودہ بہ لحاظ تشبیہ بجائے دیگر بر سبیل عاریت استعمال کنند۔ اما باید کہ بنایت بعید الفہم نباشد تا سخن را رونق بخشد و سبب حُسنِ کلام گردد۔

ایں صنعت ہم یک گونہ تشبیہ است مگر در صنعتِ تشبیہ مشبہ بہ را بہ مشبہ تشبیہ دہند و در صنعت استعارہ مشبہ را عین مشبہ بہ قرار دہند مثلاً چشم را نرگس گفتن چرا کہ چشم مثل نرگس است۔ ع۔ وے نرگس از خواب توشیں بشو

استعارہ

مطلقہ — بالتفریح — بالکنایہ — مجردہ — مرشحہ

استعارہ مطلقہ

مطلقہ۔

لولو از نرگس فرو بارید و گل را آب داد — وز تگرگ روح پرور مالش عناب داد

مطلقہ آن است کہ دراں محض مشبہ را مشبہ بہ قرار دادہ ذکر کنند۔

بالتصریح۔ اے شمع شب افروزِ من از من چرا رنجیدہ

اینجا ہم مشبہ بہ را ذکر کنند و نیز الفاظ برائے صراحت آرند

بالکنایہ۔

پاسِ حرم چہ میکنی اے پنجۂ جنوں   بار گران است جامۂ احرام دوش را

اینجا مشبہ بہ را محذوف کنند مگر لوازمات آں را ذکر کنند تا ذہن بہ مشبہ بہ منتقل شود چنانچہ در مثال مذکور پنجہ کہ از لوازمات انسان است ذکر کردند و مشبہ بہ را محذوف

مجرّدہ۔ نرگس سرمہ سا را با سرمہ چہ کار

اینجا مشبہ بہ را ذکر کنند مگر الفاظ مناسب مشبہ آرند۔

مرشحہ۔

ہلال یک شبہ را چوں قریں بدر کنی   ہزار خوشہ پروین ز آفتاب چکد

اینجا الفاظ مناسب مستعار منہ مذکور شود چنانچہ در مثال مذکور ہلال مستعار منہ است و بدر و آفتاب و خوشہ پروین مناسبات مستعار منہ۔ نیز استعارہ باعتبار مستعار لہ و مستعار منہ بر دو گونہ باشد۔ یکے وفاقیہ کہ طرفین استعارہ در یک شے مجتمع شدن ممکن باشد۔ چوں استعارۂ جاہل بہ نابینا۔ چرا کہ ممکن است کہ شخصے جاہل و نابینا ہر دو باشد و دیگر عنادیہ کہ طرفین استعارہ در یک شے مجتمع شدن محال باشد۔ چوں استعارۂ بخیل بہ حاتم۔ و نامرد بہ رستم۔ و ایں را طنز ہم گویند و استعارہ باعتبار صفت مشترک ہم بر دو نوع است۔ یکے عامیہ کہ بلا تامل و غور و فکر معلوم شود۔ چوں استعارہ قد بہ سرو و استعارۂ رخ بہ گل۔ و دیگر غریبہ کہ بغیر غور و فکر بجز اہل فہم کسے دیگر نہ فہمد چوں استعارۂ آوازِ شیشہ بہ فواق۔

16

استعارہ غریبہ۔ ہمارے بعد ساقی قلقلِ مینا نہ ہوئیگا   پڑے گلگوں کا شیشہ ہچکیاں لے لے کے روئیگا

مجاز مرسل

انواع علاقہ مجاز مرسل بسیار است۔ و اینجا چند نوشتہ شود۔

گاہے از سبب مراد مسبب باشد۔ چوں ابر بارید = باراں بارید

اے ز جود گشتہ سیر جوع این است

وے دوتا از ندم رکوع این است

سیر شدن بمعنی بیزار شدن آمدہ چرا کہ سیری سبب بیزاری از غذا باشد

گاہے از مسبب مراد سبب باشد۔ چوں نشہ خوردہ است = شراب خوردہ است

سرد و گرم زمانہ ناخوردہ

نرسی بر در سرا پردہ

مراد از سرد و گرم زمانہ انقلاب زمانہ است و انقلاب سبب گرمی و سردی می شود۔

گاہے از ظرف مراد مظروف باشد۔ چوں نہر رواں شد = آب رواں شد

گاہے از مظروف مراد ظرف باشد۔ چوں مغزش خواہم شکست = سرش خواہم شکست

گاہے از کل مراد جزو باشد۔ چوں خانہ تو افتاد = دیوار خانہ تو افتاد

مژہ ات دل ز کف آساں ببرد

دست از رستم و دستاں ببرد

مراد از دست بردن پنجہ بردن است و پنجہ جزو دست است

گاہے از جزو مراد کل باشد۔ چوں چراغ بیارید = چراغ مع روغن وفتیلہ روشن بیارید۔

عشق را بجسم بود ودل را کاں

شرع را دیدہ بود ویں را جاں

دیدہ مفتی پاسباں

تسمیہ شے باسمیکہ در زمان ماضی داشتہ طبیب زادہ را طبیب گفتن

حمد بیحد مر خدائے پاک را

آنکہ ایماں داد مشت خاک را

آدم را بہ مشت خاک تعبیر کردہ وظاہر است کہ قبل از وجود خاک بودہ

تسمیہ شے باسمیکہ در مستقبل خواہد یافت۔ چوں طالبعلم را مولوی گفتن

تسمیہ شے بالعکس۔ چوں نابینا را بصیر گفتن

گاہے از خاص مراد عام باشد۔ چوں ہر فرعونے را موسے = ہر ظالمے را سزا دہندہ باشد۔

دریں صنعت باید کہ نوعے از استلزام یافتہ شود۔ واستعمال آں از فصحا منقول باشد۔

مراعاۃ النظیر وتناسب

باعقیق لب ولعل بدخشاں کم گیر با گل عارض او لالۂ نعماں کم گیر

باوجود لب لعل وخط مشک افشانش یاد ظلمت مکن وچشمۂ حیواں کم گیر

شاعرے چند چیز بیاں کند کہ بیکدیگر مناسبت داشتہ باشد۔

جزو سے کل مراد لینا

خاص سے عام مراد لینا

۱۸

تعجب

جائے دُرِ دریا نہ دریاست — ازچہ معنی است دست او دریا

گر نہ مشک است ازچہ معنی از سر زلفین یار — مشک بیزد مشک بوئے و مشک رنگ و مشک بار

ہیچ کس دیداست ماہے کاندرو سنبل دمید — ہیچ کس دیداست سروے کافتاب آید بار

شاعرے در شعر از چیزے تعجب نماید۔ بغرض مدح۔

لف و نشر

مرتب — غیر مرتب — معکوس

مرتب

بروز نبرد آں یل ارجمند — بہ شمشیر و خنجر و گرز و کمند

برید و درید و شکست و بہ بست — یلاں را سر و سینہ و پا و دست

تا ببوئیدیم زلفش تا بخائیدیم لب — تا بکاویدیم جعدو تا ش بگرفتیم کنار

در مشامم غالیہ است و در دہانم انگبیں — در دو دستم عنبر است و در کنارم لالہ زار

چند چیز اجمالاً ذکر باید و بعدہٗ بیان آں اجمال بر رعایت ترتیب کردہ شود۔

غیر مرتب

افروختن و سوختن و جامہ دریدن — پروانہ زمن شمع زمن گل زمن آموخت

بیان اجمال بر رعایت ترتیب نباشد۔

معکوس۔

آں دہن و زلف و قد مستقیم — راست بگویم الف و لام و میم

گل و نرگس ہمہ بر اہل الصبار — نمودہ جلوہ ہائے چشم و رخسار

بیان اجمال بالعکس باشد۔

19

غیر مرتب

معکوس

صنعت تضاد

دارم در انتظار تو اے ماہ سنگدل　　دارم در اشتیاق تو اے سرو سیمبر
دل گرم با دم سرد غم افزون و عمر کم　　رخ زرد و اشک سرخ لباں خشک دیدہ تر

شاعرے چند الفاظ آرد کہ ضد یکدیگر باشد

تلمیح

صنعتے است کہ شاعر در اثنائے کلام اشارہ بقصہ معروف یا شعر مشہور یا مسئلہ دیگر کند۔

گلستاں کند آتشے بر خلیل　　گروہے با آتش بر و زآب نیل

اشارہ بقصہ حضرت ابراہیم و فرعون۔

چہ حاجت کہ نہ کرسئ آسماں　　نہی زیر پائے قزل ارسلاں

اشارہ بہ شعر معروف ظہیر فاریابی

صفت کاہلان دین در راہ　　ہست لفظ من استوی یوماہ

اشارہ طرف حدیث شریف۔

مَنِ اسْتَوٰی یَوْمَاہُ فَهُوَ مَغْبُوْنٌ

تفریق

زمیں چکد آب وزاں بار د خوں　　مژہ من کجا و ابر بہار
نگویم کہ ماہی کر ماہِ سپہر　　بکاہد ز مہر و تو فارغ ز مہر

دو چیز را از یکدیگر جدا کردن و فرق درمیان آں بیان کردن۔

جمع

زلف و ابرو خال و خط چشم و نگاہ　　بادشاہ حسن را باشد سپاہ
پارہ پارہ بر تن بدخواہ او　　جوشن و خود و قزاگند و سپر

کارگر بنارک خصمان او — گرز و خشت و ناچخ و تیر و تبر

متعدد چیزہا را بحکم واحد بیان کردن۔

تقسیم

دہانِ زخم و چشم و داغ پر خونے کہ من دارم — یکے براوز من گرید یکے بر بخت من خندد

ہست خطش فراز عارضِ او — آں یکے ابر آں دگر گلنار

چند چیز را یکجا بیان کنند و بعدہٗ متعلق ہر چیزے امرے بیان کنند علی التعیین۔ و شرط تعین در لف و نشر نیست

عکس

درے داری و داری کرے — کرے داری و داری درے

قدحے کہ نوش کردی مدد حیات باشد — مدد حیات باشد قدحے کہ نوش کردی

دو شے را ذکر کنند و بعدہٗ مقدم را مؤخر و مؤخر را مقدم کنند۔

ادماج و ذو المعنین

دید چوں محراب بر روئے بتانِ جلوہ ساز — جائے آں دارد کہ شیخ بگذارد نماز

شدم بمسجد و دیدم بتے کہ مست شدم — بطاعت آمدم آنجا و بت پرست شدم

کلام کہ ذو معنے باشد۔

قول بالموجب

گفتا رقیب اینجا بیا دیگر کہ خواہم زد یقیں — گفتم کہ خواہی زد یقیں بیشم سرِ خود بر زمیں

شکایت

اسپے خریدہ اند زما باز میدہند

اے خواجہ مردمان شما اینچنیں خرند

جواب

ما یاں نخریدیم نے فروختیم

آنانکہ خرند مے فروشند

تجاہل عارفانہ

عارض ہست ایں یا قمر یا لالہ حمراست ایں — یا شعاعِ شمس یا آئینہ ولہاست ایں
چشم تو جادو واست یا آہوست یا صیادِ خلق — یا دو بادام سیہ یا نرگس شہلاست ایں
شب سیہ تر یا دولت یا حالِ من یا خالِ تو — شہد خوشتر یا لبت یا لفظ گوہر بارِ من
نظم پروین خوب تر یا دُر و یا دندان تو — قامت تو راست تر یا سرو یا گفتارِ من

شاعرے چیزے را داند مگر خود را نادان ساختہ وصفت او اظہار جہل نماید و لطافت پیدا کند۔

ہزل جد

یا تجبہ ونیبا کمینہ آمیزش

نصیحت و پند را با الفاظ تمسخر بیان کنند مگر مقصود اصلی پند باشد۔

تجرید

بزم گاہست از بصارت ہست بستانے ولیک
بوستانے کاندرو ہر سو صبا ند صد ارم

از یک صفت صفت دیگر اختراع کنند۔ بغرض مبالغہ کمال۔

حسنِ تعلیل

زبہر آنکہ ہے گریہ ابر بے سببے — ہمی بخندد برابر لالہ و گلزار
لالہ کہ بدل گرہ شدش زدود — از آہِ من است آتش آلود

ازرق کہ بنفشہ رایدوشں است ازماتم من کبود پوشں است

صفتے چنیں طور بیان کنند کہ گویا آں صفت اثر علتے است حالانکہ فی الحقیقت آں علت سبب نباشد۔

اقتباس و تضمین

چوں زلف یار دید دلم جا درو گرفت

درویش ہر کجا کہ شب آمد سرائے اوست (سعدی)

دلم را بجرم خیانت مکش

کہ جان دارد و جان شیریں خوش است (فردوسی)

شد برقع رخسئے چو مہت زلف شب آسا

سبحان قدیر اجعل اللیل لباسا

شاعرے پارہ از کلام دیگرے کہ مشہور باشد یا اندکے از قرآن و حدیث در عبارت خود آرد یا اشارہ

سوال و جواب

گفت جاناں سوئے من بگذر بسر گفتم بچشم گفت ترک جاں کن و در پا نگر گفتم بچشم

گفت جائے من بجا لائق بود گفتم بدل گفت تو اہم غیر ازیں جائے دگر گفتم بچشم

گفتم خوش آں ہوائے کز باغ خلد خیزد گفتا خنک نسیمے کز کوئے دلبر آید

سوئے معشوق بہ سوال و جواب خطاب کنند۔

۲۳

تاکید المدح بما یشبہ الذم

ذاتش جہانِ حلم ثبات و وفا ولیک ؛ دستش سحاب را کند از جود شرمسار

عدل و انصاف تو شاہا یکمال است ولیک ؛ این قدر ہست کہ با دل نداری انصاف

شاعرے ممدوح خوش را ستایش کند و چوں خواہد کہ در صفات چیزے بیفزاید کلمۂ آرد کہ سامع را تصور ذم شود مگر چوں بہ صفت دیگر مؤکد ساز د سامع را نشاط افزاید

تاکید ذم بما یشبہ المدح

ہمیشہ خصم تو در سایۂ ہما آید

زبسکہ بر سرش از بہر استخواں آید

ندارد خلق از و در ہم و دینار

ولے دارند از و آزار بسیار

ایں صنعت برعکس تاکید المدح بما یشبہ ذم است۔

معما

اگرچہ سیم باشد نقد دوکان

بگاہ سکہ شد محتاج سنداں

معما باسم محسن۔ پوشیدہ نماند کہ مح را تاج سنداں گفتہ۔

معما کلامے است خوب کہ دال بر اسمے از اسما باشد باشارات مقررہ اصول معما و ذہن سامع منتقل شود باں۔

حسن مطلع

ای قاعدهٔ تازه ز دست تو کرم را — وی مرتبهٔ نو ز بیان تو قلم را (انوری)

ای داشته در سایهٔ تیغ و قلم را — وی ساخته آرایش هم فضل و کرم را (عرفی)

ای مرتفع ز نسبت ذات تو شان علم — کلک گهرفشان تو رطب اللسان علم (عرفی)

شاعر قصد کند تا مطلع از غزل و قصیده مطبوع گوید و معانی نفیس و الفاظ بدیع استعمال کند۔

حسن مقطع

همیشه تا جگر خوں چکان گمراهاں — بود ز نشتر شرم آشیانهٔ زنبور

خرابهٔ دل مجروح آستانِ تو باد — ز نوشدار وے الطاف شاملت معمور

(عرفی)

تا بستر د بدستِ صبا دایهٔ بهار — گرد از جبین لاله و رخسار ارغواں

گلزار دولتِ تو که وارد نسیم خلد — آسوده باد تا ابد از آفتِ خزاں

جاه تو سرفراز و قبول تو دستگیر — ملک تو بر ثبات و بقائی تو جاوداں

شاعر اکثر در قصائد مدحیه اشعار اخیر را به آئین مرغوب و طرز خوب بر دعا ختم کند تا نشاط تازه کند و شوق بے اندازه بخشد و تقصیرے که رفته باشد فراموش شود

گریز

بشد ز خاطرم اندیشهٔ مے و معشوق — برفت از سرم آواز بربط و طنبور

ز هر چه گفتم و کردم کنوں پشیمانم — بجز دعا و ثنائے خدایگان صدور

وزیر شرق و مغرب نصیر دولت و دین — که با درایت عالیش تا ابد منصور

(ظهیر فاریابی)

۲۵

بگرد زمزمهٔ این عطیّه با دل من　　همان اثر که با اهل فنا کند دم صور

عنان فگنده جهانم بزیر بام وصال　　منزه از اثر سعیِ گام و سیر ستور

زدم بجبل متین جوار دست ادب　　بسعی بازوی دل شدم باوج صفور

کمال جذبهٔ لطف آستین کشانم برد　　بخلوتیکه یکی بود رنگ سایه و نور

(عرفی)

شاعر بعد از تمهید بوجهے لطیف و طرزے ظریف بمدح ممدوح گرآید و این را صنعت گریز نامند۔

حسنِ طلب

خسروا با زمانه در جنگم　　که بهم مے گذاردم هموار

چه بود گر کف تو بر دارد　　از میان من و زمانه غبار

(قوامی مطرزی)

شاها خلایق از تو عزیز و تونگراند　　درویشم سزد که بدست هوان دهد

پوشیده زهره جامهٔ زربفت و مشتری　　محتاج خرقه ایست که طیلسان دهد

در عهد چو تو شاهے که فضلهٔ سحاب　　دستور چرخ را تب دریا و کان دهد

شاید که بعد خدمت سی ساله در عراق　　نانم هنوز خسرو مازندران دهد

(ظهیر فاریابی)

شاعر از ممدوح چیزے خواهد و مطلب را بنوعے ادا کند که موجب بهجت و مسرت ممدوح گردد و شرائط احترام و تعظیم نگاهدارد۔ و در خوبی الفاظ و نفاست معنی دقیقه فرو گذاشت نه نماید۔

مبالغہ

اغراق — تبلیغ — غلو

اغراق

نگارمن کہ بمکتب نرفت وخط ننوشت — بغمزہ مسئلہ آموز صد مدرس شد

مدعائے متکلم از روئے عقل ممکن باشد لیکن باعتبار عادت محال۔

تبلیغ

ہمیں چو بار قیلبت روزے نشستہ تنہا — از فکر آں نیاید خوابم بدیدہ شبہا

مدعائے متکلم از روئے عقل وعادت ہر دو ممکن باشد

غلو

زسم ستوران دراں پہن دشت — زمین شش شد وآسماں گشت ہشت

گر زابلہ برخ حسن تشانہا پیدا است — تو طعنہ بری کہ ماہ حسن تو لرگاشت

مشاطہ تقدیر بر دیت گل ریخت — از غایت نازکی نشانہا برخاست

مدعائے متکلم از روئے عقل وعادت ہر دو محال باشد

ارسال المثل والمثلین

بزرگی بایدت بخشندگی کن — کہ دانہ تا نیفشانی نروید

حافظ از باد خزاں در چمن دہر مرنج — فکر معقول بفرما گل بے خار کجاست

نصیحت ہمہ عالم چو باد در قفس است — بگوش مردم ناداں چو آب در غربال

در بیتے یا در ہر مصرعہ مثلے جہت تائید کلام آوردن۔

اغراق [illegible]

تبلیغ [illegible]

۲۷

غلو [illegible]

ارسال المثل والمثلین

[illegible]

توجیہ و محتمل الضدین و ذو وجہین

اے خواجہ ابو طالب خالی ز قصور　　خواہم کہ شود دیدہ بدبین تو دور
ہر عضو تو از عضو دگر خوب تر است　　یارب کہ شود چشم بد از روئے تو دور

کلامیکہ دو وجہ مختلف داشتہ باشد و مدح و ذم ہر دو مفہوم شود۔

ابہام

تضاد　　تناسب

مرشح　　مجرد

کہ مناسبات مطابق معنی غیر مقصود داشتہ باشد　　کہ مناسبات مطابق معنی مقصود داشتہ باشد

تضاد۔　فتنہ و نشست و نزاع برخاست

نشست و برخاست ضد یکدیگر اند

تناسب

دل عکس رخ خوب تو در آب رواں دید　　والہ شد و فریاد برآورد کہ ماہی ؎

باعتبار مناسبت معلوم شود کہ ماہی بمعنی سمک باشد مگر حقیقتاً ماہی بمعنی ماہ ہستی است

مرشح

ماہم۔ ایں ہفتہ شد از شہر بچشمم سالے است　　حالِ ہجراں تو دانی کہ چہ مشکل حالے است

ماہم = اے ماہ من۔ ایں جا ماہ بمعنی لعبد معشوق است و ہفتہ و شہر و سال از مناسبات ماہ بمعنی مہتاب کہ غیر مقصود است آوردہ شدہ

۴۸

مجرد

بخرده توان آتش افروختن — پس آنگه درخت کهن سوختن

خرده بمعنی بعید افگر است و مناسبات هم مطابق معنی مقصود آورده شد۔

ایهام بمعنی در شک انداختن است و در اصطلاح استعمال لفظے را گویند که دو معنی داشته باشد یکے معنی قریب و مشهور و دیگرے معنی بعید و غیر مشهور۔ و مقصود متکلم از معنی غیر مشهور باشد۔

المدح الموجه و استتباع

ستودن ممدوح بطرحے که نتیج مدحے دیگر باشد۔

آں کند کوشش تو بر اعدا — که کند بخشش تو بر دینار

زر شک ساعدش در خون نشسته — ید بیضا برنگ پنجهٔ گل

شاعر اینجا صفتے چناں بیاں کرد که صفت دیگر هم ظاهر شد۔

اعراض الکلام و حشو

ملیح — متوسط — قبیح

کلام زائد بطور وصف یا دعا یا رفع شبهه آوردن که بغیر آں هم کلام تمام شود

ملیح۔ صبا (کش یاد جاں تازه) — کشد بر عارض گل غازه

(کش یاد جاں تازه) در حق صبا دعا است و خوبی معنی پیدا کند

متوسط۔ ز تهر روئے تو (اے دلربائے سیمیں تن) — دلم ندیم ندم شد۔ تنم عدیل غماں

اینجا (اے دلربائے سیمیں تن) نه چنداں خوبی پیدا کند و نه قبیح

قبیح۔ مستم ز غم عشق تو مستم مستم

اینجا تکرار لفظ مستم بے فائده است و بدیں وجه قبیح۔

تنسیق الصفات

شاعر موصوف واحد را صفات متعدده بیان کند خواه از روئے استقلال خواه از روئے متعلقات

عده نکو خوئے نکو روئے و خجسته منظر — ده بلند اختر و فرخ رخ و فرخ فال

مستقل

خداوند بخشندهٔ دستگیر ؛ کریم خطابخش و پوزش پذیر

متعلقات

یاقوت لبا لعل رُخا غنچہ دہانا ؛ شمشاد قدا سیم برا آفتِ جانا

تعلیق

مرتب کردن حکمے بر ثبوت یا نفی حکم دیگر اول را جزا و ثانی را شرط گویند۔

اگر بر رفیقاں نباشی شفیق ؛ بفرسنگ بگریزد از تو رفیق

براعت استہلال

افتتاح کلام مناسب سیاق آئندہ کردن۔ چنانچہ عرفی در تہنیت تولد فرزند خانخاناں گوید

بود در کتم عدم بکر طبیعت را جائے ؛ کہ خرد بر سرش استادہ ہمی گفت کہ ائے

چند در پردہ نشیند خلف دودہ کون ؛ محرمے نیست مگر ہم تو شوی پردہ کشائے

بالخیر

الٰہی ز لطف چہ گلہا دمیدہ ؛ نگہدار ایں را ز باد خزانی

مشام خرد را معطر نماید ؛ نسیمے کہ خیزد ز باغ معانی

بگفتا سروشم چو تاریخ جوئی ؛ بجو از نسیم و ز باغ معانی

۱۴۰ ۱۲۳۴ھ

۳۵

تعلیق

اگر دو ہم رو قد کرم خرام ناز آجا دے
کفِ پا ہر خاک کو گلشن ادنیٰ فرق ناز آجا دے
حسد سے دل اگر افسردہ ہے گرم تماشا ہو
کہ چشم تنگ شاید کثرت نظارہ سے وا ہو
بقدر حسرت دل چاہیے ذوق معاصی بھی
بھروں اک گوشہ دامن گر آب ہفت دریا ہو

براعت استہلال
...صفا...
...کھینچے...
...ہیں پیدا
...عالم میں ...
...گل باغ...
...غسل ...
افتتاح ...

رسالہ حروف مفردہ و مرکبہ

(نقل ریویو مندرجہ انسٹی ٹیوٹ گزٹ علی گڈھ)

فارسی گرامر میں حروف کے معنی ایک خاص وقعت رکھتے ہیں۔ ان کا یاد کرنا مبتدیوں کے لئے نہایت ضروری چیز ہے۔ مڈل سے لیکر بی اے تک برابر امتحانوں میں پوچھے جاتے ہیں۔ جناب مولوی سید نورالحسن صاحب ٹیچر ایم اے او کالج علی گڈھ نے ان کو نہایت خوش اسلوبی سے ایک نئے انداز پر ترتیب دیا ہے اور ہر حرف کے معنی کو شعروں میں ادا کیا ہے جس کے یاد کر لینے میں طلبا کو صرف انگلی پر معنی گننا کافی ہوگا۔ معنی بآسانی ہمیشہ یاد رہیں گے اور فارسی کو پڑھتے وقت کس معنی میں کونسا حرف استعمال ہوا ہے اُس پر غور کرنے میں سہولت ہوگی۔ غرضکہ طلبا کے لئے ہر طرح ضروری اور کارآمد ہے۔ قیمت فی جلد چار آنہ۔ چھپائی بہت صاف۔

ترکیب نحوی

چونکہ فارسی کے ترکیب نحوی میں انگریزی طلبا کو دقت ہوتی ہے اسلئے مبتدیوں کیواسطے یہ رسالہ بھی جناب مولوی نورالحسن صاحب نے ترکیب انگریزی سے مطابقت دیکر ترتیب دیا ہے اور اسطرح طلبا انگریزی داں کے لئے فارسی ترکیب نحوی کو نہایت سہل کر دیا ہے۔ مثال کے طور پر بطرز انگریزی و فارسی متعدد جملوں اور ترکیب کے امتحانی سوالات کو نہایت واضح طور پر حل کرکے دکھلایا ہے۔ یقین ہے کہ طلبا اس سے ضرور فائدہ اٹھائینگے۔ قیمت فیجلد ۴ر

دونوں کتابوں کے ملنے کا پتہ:

جناب مولوی سید نورالحسن صاحب

انگلش ہوس۔ کالج علی گڈھ